

Waarom een themanummer over het Zwin?

Boeiend buitenbeentje op een scharniermoment

De uitbreidingswerken van het Zwin zijn een historisch moment voor de toekomst van dit getijdengebied. Maar het Zwin is op meerdere vlakken een boeiend buitenbeentje.

Langs de Belgische kust zijn het Zwin, de Baai van Heist en de IJzermonding de enige drie gebieden waar quasi het volledige gamma aan zilte getijden-habitats aanwezig is (samen circa 400 ha, fig. 1). Hiervan is het Zwin het grootste getijdengebied met tevens de allure van een 'natuurlijke' sluffer.

Al in de prille beginjaren van de vorige eeuw werd op deze uitzonderlijke kwaliteiten gewezen en gepleit voor de bescherming ervan door prominent natuurbeschermer Prof. Jean Massart (1912): *"Qui donc oserait prétendre qu'on peut, sans léser le patrimoine commun de tous les Belges, faire disparaître les derniers vestiges du Zwyn, source de l'antique prospérité de Bruges, la Venise du Nord,..."* (foto 1). Het pleidooi van Massart leidde op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog tot de bescherming van het Zwin als cultuurhistorisch landschap (7 april 1939).

Een kleine halve eeuw en twee wereldoorlogen later werd de lof-trompet opnieuw bovengehaald door graaf Léon Lippens (1911-1966). Eerst om de aanleg van een baan met tramspoor dwars door het Zwin, te voorkomen. Vervolgens om de omvorming van de slikken en schorren tot poldergebied tegen te gaan. Het resulteerde in 1952 zelfs in de oprichting van het Zwin als natuurgebied met educatief vogelpark door deze pionierende vogelkenner en natuurliefhebber. Een vooruitstrevend idee voor die tijd en eveneens een zeer bepalend moment voor de toekomst van het Zwin. Binnen de Nederlandse context is het Zwin vooral een buitenbeentje omwille van de ligging in de meest zuidwestelijke hoek van het land en omdat de grootste oppervlakte natuurgebied zich dan nog over de landgrens bevindt (33 ha versus 180 ha). Maar op het Nederlandse grondgebied ligt wel de levensader van het

gebied: de eigenlijke monding van de Zwingeuil, die zo bepalend is geweest in de geschiedenis van de streek. Echter, in een grensoverschrijdende en Europese context bekeken is het Zwin met de omgevende duinen en de achterliggende polders met kreekrestanten wel een zeer biodivers natuurgebied van formaat (> 600 ha). Dit besef leefde al langer in natuurbehoudskringen. (Jansen, 1979; De Raeve, 1991).

Na de regionalisering van het natuurbeleid in België werd door het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) en haar voorgangers n.a.v. Europese en Vlaamse regelgeving in het bijzonder het Duinen- en het Natuurdecreet en in navolging van Nederlands voorbeeld werk gemaakt van ecologische gebiedsvisies, beheerplannen en aankoop van natuurgebied. In de ecosysteemvisie voor de Vlaamse kust (Provoost et al., 1996) werd de idee gelanceerd en onderbouwd om het grensoverschrijdende Zwincomplex – dit is het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en -polders, het grensoverschrijdende Zwin, de Nieuwe Hazegraspolder en de Willem-Leopoldpolder – te laten ontwikkelen tot een begeleid-natuurlijk landschap. De onderliggende redenering was dat door gericht ingrijpen en natuurbeheer het potentieel van de aanwezige abiotische variatie aanleiding zou geven tot het verhoopde en veelbelovend herstel van natuurwaarden. Cruciaal in het verhaal was de vereiste om de verzanding van het Zwin op duurzame wijze trachten te counteren. Intussen is het grensoverschrijdende geheel aangeduid als Natura 2000 gebied.

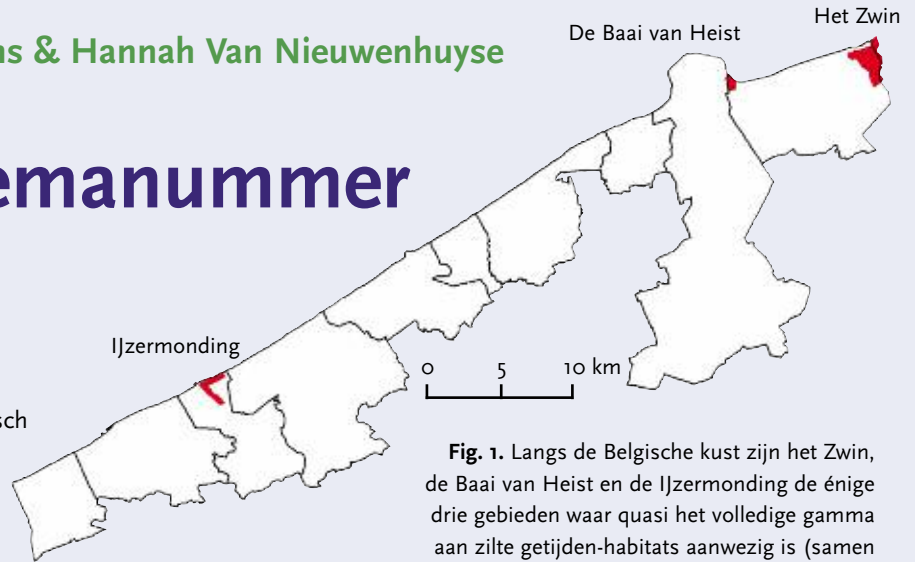

Fig. 1. Langs de Belgische kust zijn het Zwin, de Baai van Heist en de IJzermonding de enige drie gebieden waar quasi het volledige gamma aan zilte getijden-habitats aanwezig is (samen circa 400 ha) (Auteur: Piet Lozie, ANB).

Foto 1. De Zwinschorre in 1909. Al wat er nog restte van het Zwin, was een relatief klein schorregebied met de omvang van ongeveer de huidige Zwinvlakte. De duinenrij, op de achtergrond, die zich oostwaarts in de richting van de hoofdgeul ontwikkelde was hiervan de oorzaak (foto uit J. Massart, 1912).

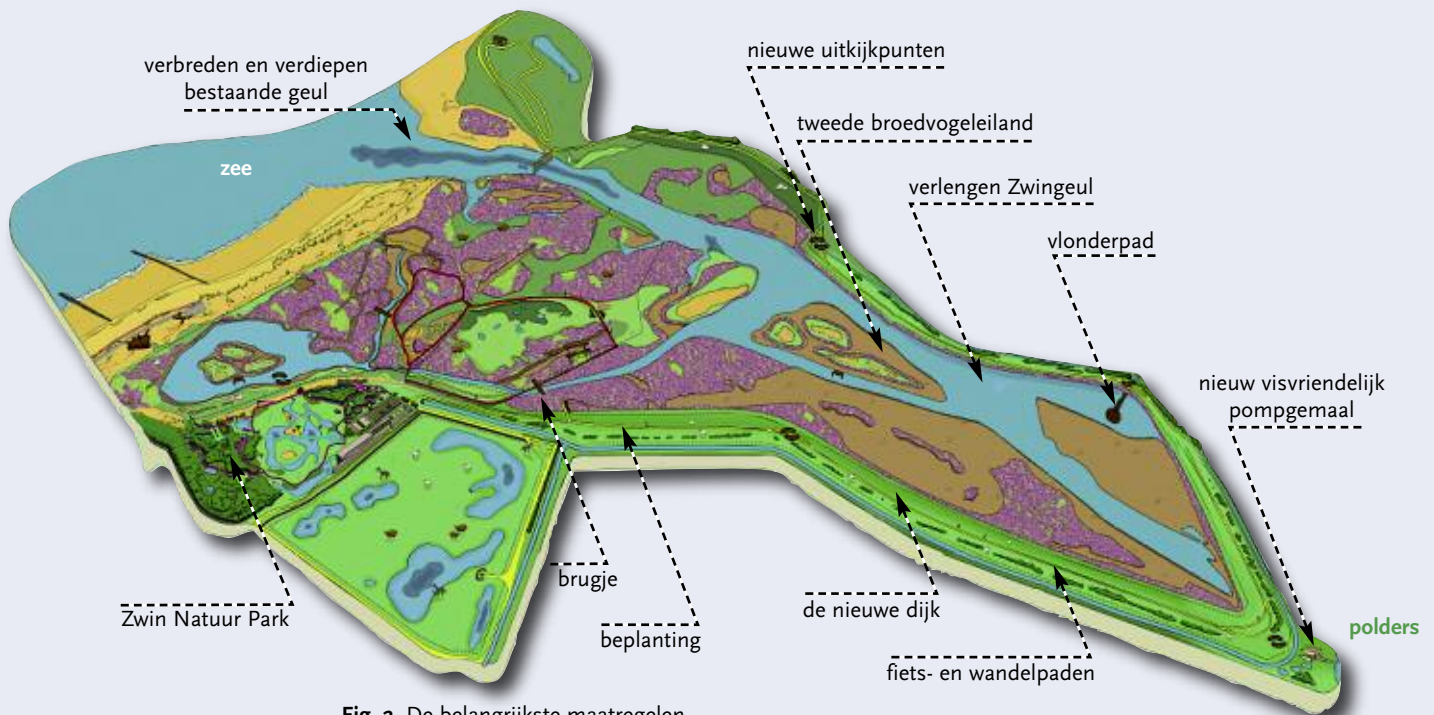

Fig. 2. De belangrijkste maatregelen van het project van de zwinuitbreiding

Grenzeloos samenwerken

Door grensoverschrijdend de handen in elkaar te slaan, zijn en worden sinds enkele decennia allerlei initiatieven en acties ondernomen om de natuur- en landschapswaarden in de Zwinstreek veilig te stellen en waar mogelijk te versterken, te herstellen of te ontwikkelen. Als meesterstuk staat binnenkort de effectieve uitbreiding van het getijdengebied op het programma. Na meer dan 10 jaar voorbereiding en intensieve samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen gingen in maart 2016 de graafwerken van start voor de uitbreiding van het Zwin met 120 ha. Het project heeft twee grote doelstellingen: een meer duurzame oplossing bieden voor de ver-

zanding van de Zvingeul en een uitbreiding realiseren van de oppervlakte aan getijdennatuur. Daarnaast beoogt het project ook een betere kustbescherming en wil het de bezoekers meer dan ooit laten genieten van het Zwin. De werken kosten 12,7 miljoen euro en worden gedragen door het Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust, het ANB en de Provincie Zeeland (fig. 2).

Terugblik

De aankoop in 2002, gevolgd door de inrichting en het beheer van 222 ha Zwinduinen en -polders door het Vlaamse Gewest was een eerste, uiterst belangrijke stap in het herleven van het Zwingebied (tabel 1). In 2006 werd ook de Zwinvlakte eigendom van de Vlaamse Overheid.

Actie	Periode	Opp. (ha)
Beheer Nederlandse gedeelte Zwin van start door Stichting Zeeuws Landschap	1938	64
Het Vlaamse gedeelte wordt uitgeroepen tot natuurgebied en voorzien van een educatief vogelpark	1952	158+18
Beheerplan voor de Zwinstreek (Zwin-Kievittepolder-Oudelandse Polder-Zwinweide) in Nederland	1999	64+15,8+7,5+5,07
Aankoop Zwinduinen- en polders in Vlaanderen	20/09/2002	222
Inrichting van de Willem Leopoldpolder - Versche Polder (Nederland)	2003-2005	47+ 12,2
Aankoop Zwinvlakte en Zwin Natuur Park in Vlaanderen	2006	180 en 18
Goedkeuring Gebiedsvisie en beheerplan voor het VNR Zwinduinen en -polders en aanwijzing als VNR in Vlaanderen	04/09/2007	222
Natuurherstel en recreatieve inrichting van de het VNR Zwinduinen en - polders	2006-2014	222
Nieuw beheerplan voor de Zwinstreek (Zwin-Kievittepolder-Oudelandse Polder-Zwinweide) in Nederland -	2012	64+15,8+7,5+5,07
Overeenkomsten voor percelen in de Hazegrasduinen (erfpachtovereenkomst) en Hazegraspolders (beheerovereenkomst) in Vlaanderen	2012-2014	14 en 5
Grensoverschrijdende gebiedsvisie en beheerplan voor het Vlaamse gedeelte van het Zwin	2014	333 en 180
Life+-project ZTAR voor natuurherstel en -inrichting in het bestaande grensoverschrijdende Zwin	2011-2015	180
Aankoop Willem-Leopoldpolder in Vlaanderen	2011-2015	120
Herinrichting voormalig Zwin-vogelpark tot Zwin Park in Vlaanderen	2014-2016	18
Grensoverschrijdende uitbreiding van het Zwin + flankerende maatregelen	2016-2019	120
Monitoring van het natuurherstel in het Zwin in Vlaanderen	2011-2015	180
Grensoverschrijdend monitoring van de uitbreiding van het Zwin	2016-2034	333
Beheerplan en inrichting van het Dievegat in Vlaanderen	2017-2018	5,5
Gebiedsvisie en beheerplan voor de Binnenduinen van Knokke in Vlaanderen	2018	163 en 25 ha

Tabel 1. Overzicht van de belangrijkste mijlpalen tot heden in de totstandkoming van een grootschalig, grensoverschrijdend natuurgebied in en rond het Zwin (zie kaart achteromslag).

Foto 2. Schotse hooglandrunderen zoeken verkoeling in de nieuw gegraven depressies in het VNR De Zwinduinen en -polders (project ZENO). Tientallen waadvogels foerageren in de oeverzone (foto: VLM, ANB-fotodatabank).

De uitbreiding werd in 2002 opgenomen in de 'Langetermijnvisie Schelde-estuarium 2030' die bijdraagt tot de instandhoudingsdoelstellingen van Vlaanderen en Nederland. Het kreeg dan ook een plaats in de Ontwikkelingsschets Schelde-estuarium 2010, waarin beide landen hebben afgesproken dat het Schelde-estuarium veilig, toegankelijk en natuurlijk moet worden. De besluiten van de Ontwikkelingsschets werden in 2004-2005 door beide regeringen goedgekeurd. Voor de uitvoering van deze Ontwikkelingsschets werd op 21 december 2005 het Verdrag Vlaanderen-Nederland afgesloten, dat in werking trad op 1 oktober 2008. In Nederland werd de realisatie van dit verdrag gebundeld in het Natuurpakket Westerschelde; in Vlaanderen verloopt het via het SIGMA-plan en het Zwin-project. In 2010 werd het uitbreidingsproject van het Zwin ook onderdeel van het Vlaamse Masterplan kustveiligheid. De nieuwe, zeeverende kleidijk wordt ongeveer even hoog als de huidige Internationale Dijk (6-7m) maar dubbel zo breed, en biedt bescherming tegen een 4000-jarige storm (fig. 2).

Herstel van de Zwinduinen en -polders

Het natuurherstel in het natuurreserveaat Zwinduinen en -polders werd door het ANB gerealiseerd met Europese steun via het LIFE-natuurproject ZENO (Zwinduinen Ecologische Natuurontwikkeling). Verschillende duinvalleien en duingraslanden werden hersteld door lokaal ontstruwelen, plaggen of graven. De quasi gedecimeerde populaties van bijvoorbeeld duingentiaan, parnassia en moeraswespenorchis floreren opnieuw dankzij deze ingrepen.

In het duin-polderovergangsgebied, de zogenaamde Kleyne Vlakte, werden 19de eeuwse geulrestanten opnieuw zichtbaar gemaakt door oppervlakkig uitgraven. De achtergebleven infrastructuur van de voormalige paardenrenbaan, de karting en het vliegveld werden verwijderd. Quasi de volledige Kleyne Vlakte (ca. 110 ha) wordt sindsdien jaarrond extensief begraaasd met een gemengde kudde Schotse hooglanders, konik en Vlaamse schapen (foto 2). Bedoeling is om regionaal belangrijke vegetaties zoals zilverschoongraslanden, kamgrasweiden en verschillende typen duingrasland opnieuw te laten ontwikkelen of in een goede staat van instandhouding te brengen. Alhoewel een werk van lange adem en van verdere opvolging en bijsturing van het maaien graasbeheer, zijn de eerste resultaten hoopgevend, niet in het minst als gevolg van het stopzetten van de bemesting en selectief herbicidengebruik. Door de gelijktijdige recreatieve inrichting van het natuurreserveaat via het interreg-project REECZ worden bezoekers nu ook op een passende manier door het gebied geleid en kunnen ze optimaal genieten van de zich herstellende natuurwaarden.

ZTAR - Het Zwin herleeft!

Het mee door Europa gefinancierde LIFE project 'ZTAR' staat voor Zwin Tidal Area Restoration en ging van start in 2011. Het was het

Fig. 3. In de communicatie over het grootschalig natuurherstel in en rond het Zwin wordt gebruik gemaakt van cartoons. Als mascotte figureerde 'Zeno', de kleine zilverreiger. Hier een verwijzing naar de verwachte positieve respons van kustbroedvogels op de aanleg van de broedvogeleilanden en van waadvogels op het herstel van slik en schor (links: Zeno met geboortecadeautje, rechts het Zwin als internationale luchthaven en tussenstop voor waad- en andere vogels tijdens de trek).

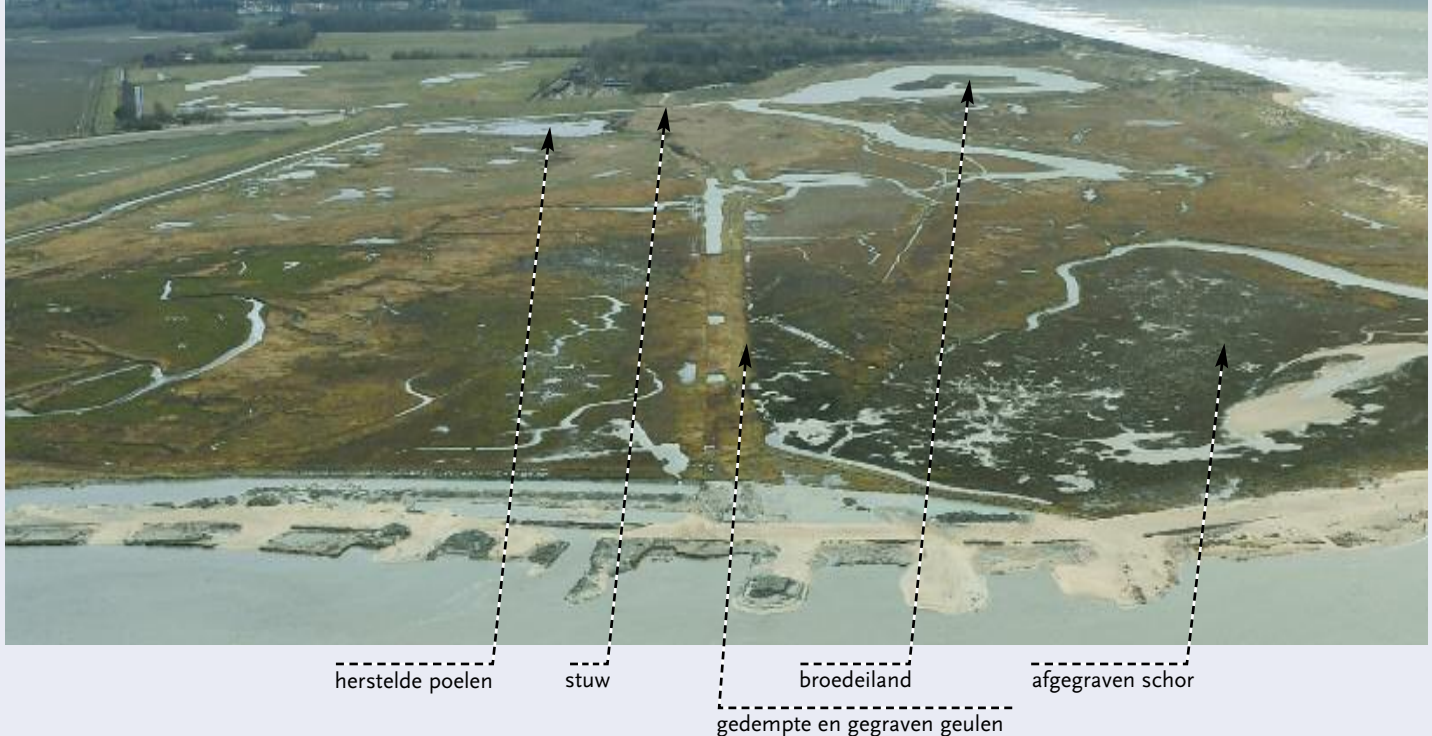

Foto 3. De Zwinvlakte op Vlaams grondgebied vanaf de Nederlands grens. Op de voorgrond de in het kader van ZTAR verbrede en dieper uitgegraven Zwingeel, centraal op de achtergrond de set van drie broedvogeleilanden die werd aangelegd ten behoeve van specifieke kustvogels. Op de voorgrond rechts het afgegraven schor (ca. 10 ha) dat door een kleine zeearm opnieuw dagelijks wordt overstromd (foto: Vlaamse Overheid, Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust & Waterbouwkundig Laboratorium, situatie 14/01/2017).

eerste grensoverschrijdend ecologisch herstelprogramma voor het Zwin en een initiatief van het ANB met de provincie Zeeland als partner. Het herstelprogramma was er onder meer op gericht om kustspecifieke broedvogels, zoals dwergstern en visdief, opnieuw naar het Zwin te lokken door de aanleg van een set van drie broedvogeleilanden (fig. 3).

Ten behoeve van de vooropgezette herintroductie van rugstreepad werden brak- en zoetwaterpoelen hersteld of nieuw gegraven om het potentiële leefgebied te verbeteren. Voor het grootschalig herstel van slik en schor werd ingezet op het afgraven van opgehoogde schorgedeelten en het opnieuw begrazen van aanzienlijke delen ervan door schapen en runderen (Zwaenepoel et al., dit nummer) (foto 3).

Wat maakt het Zwin ecologisch zo interessant?

Maar hoe zit het nu precies met dat Zwin en de omliggende gebieden? Over welke natuur gaat het dan, en is die dan wel zo bijzonder? En wat met die verzanding, is de impact ervan daadwerkelijk zo dramatisch? Deze vragen waren de leidraad voor enkele van de hiernavolgende bijdragen. Deze bijdragen zijn niet zelden gebaseerd op jarenlang volgehouden inventarisaties door vrijwilligers aan beide kanten van de grens en onderzoeken en modelleringen door onderzoeksinstituten en studie bureaus in opdracht van de Vlaamse en Nederlandse overheid. Ze leren ons dat grensoverschrijdende afstemming nuttig en wenselijk maar vaak ook noodzakelijk is.

En vooral... dat het een schat aan informatie oplevert...

Literatuur

Jansen, G.W., 1979. Beheersrichtlijnen ten behoeve van het Zwin – een natuurreservaat gelegen op de grens van België en Nederland. Wageningen, verslag nr 501. Stichting Het Zeeuwse Landschap.

Massart, J., 1912. Le Zwyn, in: Massart, J. Pour la protection de la nature en Belgique. Bulletin de la Société royale de botanique de Belgique 51(2): 96-99.

Provoost, S., G. Rappé, C. Ampe, M. Leten, M. Hoys & M. Hoffmann, 1996. Ecosysteemvisie voor de Vlaamse Kust. II. Natuurontwikkeling. Rapport Universiteit Gent & Instituut voor Natuurbehoud, i.o.v. AMINAL, Afdeling Natuur.

Raeve, F. De, 1991. Een overzicht van een aantal ecologische basisdeterminanten en hun potenties voor natuurontwikkeling in de duinen en de aangrenzende gebieden langs de Belgische kust. Verslag van de tweede fase (1990-1991), partim vegetatiekunde, van het onderzoeksproject 'Natuurontwikkelingsplan voor de Belgische kust'. Universiteit Gent, Laboratorium voor Morfologie, Systematiek en Ecologie der Planten i.o.v. Instituut voor Natuurbehoud, Hasselt.

Summary

Why a special issue about the Zwin?

Flemish ecologists designated the Zwin complex for the development of a near natural landscape, a major condition being the restoration of the estuarine character. Therefore the expansion of the Zwin is necessary as model studies show. In 2019 this expansion will be the crowning glory after about 15 years of intensive policy work and nature management in and around the Zwin. In this article an overview is given. Some important milestones to Belgian side are the purchase by the government of the current nature reserve 'Zwinduinen en -polders' and later on the Zwin salt marsh area and bird park. On Dutch side the Zwin already is managed as a nature reserve by Stichting Zeeuws Landschap since 1938. An ambitious monitoring program will assess the impact of the Zwin-expansion in the estuarine environment until 2034. It will focus on coastal bird populations, vegetation development, macrobenthos communities and changes in abiotic conditions.

Dr. E.R. Cosyns
West-Vlaamse Intercommunale
Baron Ruzettelaan 35
B-8310 Brugge
e.cosyns@wvi.be

Lic. H.H. Van Nieuwenhuysse
Vlaamse Overheid
Agentschap voor Natuur en Bos
Jacob Van Maerlantgebouw
Koning Albert I-laan 1/2 bus 74
B-8200 Brugge (Sint-Michiels)
hannah.vannieuwenhuysse@vlaanderen.be